

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

WORLD HISTORY ISSUES

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.229>

УДК 94(497.2):929.731“Фердинанд1”:930(470+571)“1887/1917”

Дмитро Миколенко

д-р. іст. наук, доц.

Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

61000, Україна, Харків, майдан Свободи, 4

E-mail: dmykolenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3953-6510>

ResearcherID Web of Science: Y-8177-2019

ОБРАННЯ НА БОЛГАРСЬКИЙ ПРЕСТОЛ ФЕРДИНАНДА КОБУРГА У ГРОМАДСЬКО- ПОЛІТИЧНОМУ Й НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Метою статті є характеристика рефлексії російських істориків, журналістів і публіцистів щодо обрання Фердинанда Кобурга князем Болгарії. Для її досягнення ми послуговувалися поняттям громадсько-політичного й наукового дискурсу, що розуміється нами як сукупність текстів: статей, монографій, інформаційних повідомлень, карикатур, публіцистики, а також результат соціальних, політичних, інтернаціональних, культурних, прагматичних, когнітивних і філологічних, філософських чинників, характерних для Росії наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. Дискурс російської громадськості щодо обрання на болгарський престол Фердинанда Кобурга вперше постав предметом спеціального наукового дослідження. Інтерес російських інтелектуалів до вказаної події зумовлювався важливим значенням Болгарії у геополітичних планах Санкт-Петербурга. Оцінки російської громадськості залежали від позиції царського уряду. Самодержавний режим безумовно впливав на думку інтелектуалів, а імперський нарратив навіть після Революції 1905 р. продовжував значною мірою визначати оціночні підходи як ліберальних, так і консервативних авторів. Водночас упродовж усього досліджу-

ваного нами періоду можна простежити відмінності у сприйнятті факту обрання Кобурга на болгарський престол представниками різних політичних напрямів.

Ключові слова: Фердинанд Кобург, дискурс, Російська імперія, громадськість, історіографія.

Dmytro Mykolenko

Doctor of History, Associate Professor

V.N. Karazin Kharkiv National University

4, Freedom Square, Kharkiv, 61000, Ukraine

Email: dmykolenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3953-6510>

ResearcherID Web of Science: Y-8177-2019

ELECTION OF FERDINAND COBURG TO THE BULGARIAN THRONE IN THE SOCIO-POLITICAL AND SCIENTIFIC DISCOURSE OF THE RUSSIAN EMPIRE

The paper characterizes the reflections of Russian historians, journalists and publicists regarding the election of Ferdinand Coburg as Prince of Bulgaria. These reflections are part of the socio-political discourse of the Russian Empire in 1887–1917. The concept of “socio-political and scientific discourse” is understood by us as a complex of texts — articles, monographs, news reports, cartoons, journalism, as well as the result of social, political, international, cultural, pragmatic, cognitive and philosophical factors characteristic of the Russian Empire in the late 19th and early 20th centuries. The reflection of the election to the Bulgarian throne of Ferdinand Coburg in the socio-political and scientific discourse of Russia has not previously been the subject of specific historical research. The public interest of the Russian Empire in the election of Ferdinand to the Bulgarian throne in 1887 was determined by the great importance of this Balkan country in the geopolitical plans of the empire. The assessments of the Russian public of this event depended on its perception by the official Russian government. The autocratic government had a decisive influence on the opinion of intellectuals, and the imperial narrative, even after the 1905 Revolution, continued to largely determine the evaluative approaches of both liberal and conservative authors. We can trace the differences in the perception of the fact of the election of Coburg to the Bulgarian throne by representatives of the liberal and conservative trends.

Keywords: *Ferdinand Coburg, discourse, Russian Empire, public, historiography.*

Фердинанд Саксен-Кобург-Готський (1861–1948) — одна з найсуперечливіших постатей болгарської історії кінця XIX — початку XX століття. З 1887 до 1908 року він був князем, а в 1908–1918 роках — царем Болгарії. Цей представник відомого європейського аристократичного роду — австрійської гілки стародавньої німецької династії — упродовж тривалого часу визначав внутрішню й зовнішню політику держави. Його обрання на болгарський престол відбулося 25 червня 1887 року* депутатами III Великих народних зборів за активного сприяння тодішнього очільника Регентської ради Стефана Стамболова. При цьому чинні конституційні процедури країни не було порушено. У сучасній історіографії діяльність Фердинанда пов'язується і з економічними успіхами балканської країни на початку минулого століття, і з національними катастрофами 1913 і 1918 років, унаслідок яких Болгарія програла боротьбу за Македонію та інші території Балканського півострова.

Наприкінці XIX — на початку XX століття російські інтелектуали, зокрема й професійні історики, приділяли чималу увагу дослідженню політичних і соціально-економічних процесів на Балканському півострові. Цей факт був зумовлений амбіціями імперії у зазначеному регіоні. Тому не дивно, що російські публіцисти, журналісти та історики активно цікавилися діяльністю Фердинанда. Критикуючи, відверто дискредитуючи, або, навпаки, вихваляючи Кобурга, вони мали на меті зміцнити вплив Росії на Болгарію. Значна частина інформації про болгарського монарха, що потрапляла на шпальти газет або сторінки журналів, мала відверто пропагандистський характер, пов'язаний із прагненнями чинної російської влади виправдати власні заходи. Проте були й такі матеріали, які містили критичні зауваження на адресу зовнішньополітичного курсу царського уряду.

Окремою темою наукових досліджень сьогодні є вивчення рефлексії представників різних політичних течій російського суспільства щодо міжнародної і внутрішньої політики болгарського князя Фердинанда¹. Проте далеко не всі аспекти цієї теми знайшли відображення в наукових працях. Метою ж цієї статті є характеристика представлених у науковому і громадсько-політичному дискурсі Російської імперії у 1887–1917 роках оцінок російських істориків, журналістів і публіцистів обрання Фердинанда Кобурга князем Болгарії. Під поняттям «громадсько-політичний

* Тут і надалі у тексті всі дати вказано за Юліанським календарем, чинним у Болгарії до 31 березня 1916 року, а в Росії до 31 січня 1918 року.

і науковий дискурс» ми розуміємо сукупність текстів: статей, монографій, інформаційних повідомлень, карикатур, публіцистики, а також результат соціальних, політичних, інтернаціональних, культурних, прагматичних, когнітивних і філологічних, філософських чинників, характерних для Російської імперії наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття.

Задля досягнення поставленої мети нами було залучено низку російських періодичних видань: офіційні «Правительственный вестник», «Санкт-Петербургские ведомости» і «Харьковские губернские ведомости»; консервативні газети «Новое время» і «Московские ведомости»; ліберально налаштовану пресу — «Русский курьер», «Русские ведомости», «Вестник Европы» і «Южный край». Також ми послуговувалися працями відомих публіцистів та істориків — Д.І. Іловайського, С.С. Татищева, М.Р. Овсяного, О.Л. Погодіна, П.М. Мілюкова, В.І. Пічети, М.В. Ястребова і П.О. Лаврова.

Зазначена джерельна база дозволила нам розширити уявлення про відмінності в оцінках міжнародної ситуації російських лібералів і консерваторів, уточнити події, які впливали на зміну ставлення росіян до Кобурга, а також зумовлювали збільшення і, навпаки, зниження інтересу громадськості до Болгарії і її влади.

Обрання Фердинанда на княжий престол одразу ж стало однією з найбільш обговорюваних подій на шпальтах російських періодичних видань різних напрямів. Офіційні, консервативні й ліберальні видання слідом за імперським урядом одноголосно засудили прихід до влади у Болгарії представника Саксен-Кобург-Готської династії та упродовж другої половини 1887 і всього 1888 року регулярно публікували розлогі матеріали, присвячені обранню Фердинанда².

Більшість газет схарактеризували червневі події 1887 року в балканській країні як випадковість та зазначали, що навіть якщо новообраний монарх і наважиться прибути у Болгарію, то все одно не ризикне зійти на престол через категоричну незгоду з цим Російської імперії — одного з гарантів берлінського статус-кво³. За декілька днів до засідання представницького органу державної влади ліберальне московське видання «Русский курьер», головним редактором якого був відомий купець Н. Ланін, констатувало: наявність всенародно обраного князя на болгарському престолі відповідала державним інтересам. Однак при цьому кандидатура Кобурга не задовольняла ані республіканську Францію, яка не погодиться підтримувати сина Марії Орлеанської, ані британський правлячий монарший дім, котрий явно не симпатизував Фердинанду, ані більшість болгарських громадян, які не сприймали новоявленого принца. Через це у австрійського аристократа не було шансів закріпитися при владі⁴. Після ухвалення рішення Великими народними зборами консер-

вативна газета «Новое время», головним редактором якої був відомий журналіст, письменник і критик А. Суворін, одразу ж назвала Кобурга «самозванцем і авантюристом», а Росію — захисницею законності й порядку, державою, яка послідовно дотримується положень Берлінського трактату й не дозволить «викрадачу престолу» узурпувати владу⁵.

Прибуття Кобурга на Балкани та його полум'яні промови перед своїми підданими нещадно критикувалися в Росії. На шпальтах «Новое время» йшлося про неприпустимість звернення до Фердинанда «Ваша Величність» замість «Ваша Світлість», адже як монарх він залишався невизнаним ані османським султаном, ані європейськими урядами. Консервативно налаштована преса послідовно поширювала інформацію про нелояльне ставлення до Кобурга німецького й австро-угорського урядів, а також наголошувала на негативному сприйнятті його Російською імперією⁶.

Ліберальні видання продовжували акцентувати увагу на відсутності у князя підтримки з боку болгарського населення. «Русский курьер» і «Русские ведомости», головними редакторами яких були публіцист В. Соболевський і економіст А. Посніков, заявляли, що подальше перебування князя на престолі може спричинити масовий народний протест⁷ або повстання військових, як це сталося в лютому 1887 року в Русе й Сілістрі⁸. Єдиним виходом із ситуації більшість російських видань уважала добровільну відмову Фердинанда від престолу, що свого часу зробили князь Олександр Баттенберг і данський принц Вальдемар Глюксбург⁹.

На початку 1888 року, коли ставало все більше зрозуміло, що Кобург продовжував демонструвати наміри залишитися правити балканською державою, російські журналісти частіше почали апелювати до країн-гарантів берлінського статус-кво та до Османської імперії, закликаючи їх змусити Фердинанда відступити. При цьому й консервативно, й ліберально налаштовані видання продовжували заявляти, що Росія в жодному разі не погодиться визнати узурпатора законним правителем¹⁰.

11 лютого 1888 року столичний офіціоз «Правительственный вестник» опублікував позицію російського уряду щодо проголошення Фердинанда князем Болгарії. В одній із його статей зазначалося, що Санкт-Петербург і надалі буде вважати «існуючий у зазначеній країні стан справ незаконним»¹¹. Посилаючись на положення Берлінського трактату, Міністерство закордонних справ Російської імперії закликала великі європейські держави та османського султана долучитися до вказаної позиції. У зверненні наголошувалося, що царський уряд із самого початку не підтримував ідею наведення ладу в Болгарії за допомогою військової сили, що балканське князівство зобов'язане «своїм існуванням жертвам і

зусиллям Росії», яка бажає цій державі лише добра та після «вигнання викрадача влади» буде готова відновити з нею дипломатичні відносини. В іншому разі Санкт-Петербург продовжуватиме вважати Фердинанда уособленням незаконності¹².

Свою солідарність з урядом продемонструвала більшість російських газет і журналів, зокрема й ліберальний «Вестник Европы». Видання наголошувало на миролюбності ініціативи Росії та сформулювало думку, що гаранті берлінського статус-кво й Османська імперія неодмінно підтримають її. На думку авторів журналу, Болгарія після обрання Фердинанда князем опинилася у вкрай складному становищі. У разі, якщо уряд балканської країни не дослухається до російської позиції, становище Князівства лише погіршуватиметься¹³.

Проте дуже скоро стало зрозуміло, що позиції Фердинанда були не настільки критичними й безнадійними, адже Австро-Угорщина й Німеччина підтримували його. Саме про це в жовтні 1888 року йшлося у виданні «Русские ведомости»¹⁴. Російська громадськість втрачала надію, що великі держави виступлять єдиним фронтом у питанні про перебування на болгарському престолі представника Саксен-Кобург-Готської династії. Вказана ситуація поступово розділила російських інтелектуалів на прибічників негайного вигнання Фердинанда з Болгарії і тих, хто ставився до його перебування на престолі як до факту, що відбувся.

До першої когорти варто віднести відомого історика й публіциста, представника консервативного напрямку громадської думки Росії — Дмитра Івановича Іловайського, який після закінчення в 1854 році Московського університету присвятив свою трудову діяльність вчителюванню — спочатку викладав у Рязанській гімназії, а 1858 року отримав посаду старшого вчителя 3-ї Московської гімназії. В одній зі своїх робіт «Болгарія і пангерманізм» він пропонує позбавити влади болгарського монарха шляхом застосування сили, направивши на Балкани військовий корпус, та домогтися затвердження проросійського кандидата на князювання¹⁵. На думку історика, Фердинанд зійшов на престол завдяки сприянню Австро-Угорщини й Німеччини, а тому надалі, на переконання автора, буде захищати інтереси вказаних імперій та протистоятиме російському впливу на Балканах¹⁶. Д. І. Іловайський стверджує, що у Берліні умисно зробили ставку на сина австрійського генерала Августа фон Саксен-Кобург-Готського (німецького принца) і французької принцеси Клементини Бурбон-Орлеанської, намагаючись приховати від світової громадськості свою участь у лобіюванні зазначеної кандидатури для подальшого зміцнення власних позицій у Південно-Східній Європі¹⁷.

Зовсім іншу причину приходу Фердинанда до влади у Болгарії називає у своїй книзі¹⁸ відомий дипломат, історик і публіцист Сергій

Спиридонович Татищев, який на момент публікації праці в 1890 році активно співпрацював з ліберальним виданням «Русский вестник». На думку автора, Фердинанд домогся обрання на престол завдяки низці несприятливих для Росії обставин, пов'язаних не з інтригами австро-угорської і німецької дипломатії, а прорахунками імператорської місії на чолі з бароном М. В. Каульбарсом та російської міжнародної політики, втілювачі якої навіть не могли уявити, що громадяни балканського князівства оберуть на престол католика¹⁹.

На початку 1890-х років провідні видання Росії все рідше порушували зазначену тему, концентруючи в основному увагу на актуальнішій проблематиці, наприклад, взаєминах болгарського князя з першим міністром Стефаном Стамболовим, спробах проросійських сил повалити чинний режим, політичних репресіях у балканській країні та міжнародній орієнтації Софії. Обрання Фердинанда журналісти, публіцисти й дослідники згадували нечасто. Однак прихід до влади 19 травня 1894 року уряду Константина Стоїлова замість неугодного Санкт-Петербургу кабінету Стефана Стамболова змусив російську громадськість знову згадати обставини появи Кобурга у Болгарії. На шпальтах «Вестника Европы», головним редактором якого на той час був історик і публіцист М. Стасюлевич, зазначалося, що саме колишній голова Регентської ради «поставив „князем“ Фердинанда»²⁰, що за часів правління стамболівців австрійський принц встиг започаткувати власну династію, зміцнити свої позиції та, зрештою, наважився відсторонити одіозного прем'єр-міністра, який упродовж тривалого часу обмежував і контролював його дії. Наостанок у віснику нагадувалося про впливовість династії Кобургів у Європі, наголошувалося на «наполегливості і впертості» Фердинанда та висловлювалася незгода з російськими журналістами, котрі упродовж 1887–1894 років «з іронією і презирством» ставилися до болгарського монарха²¹.

Повторне хрещення 2 лютого 1896 року на вимогу Росії спадкоємця престолу княжича Бориса у православному обряді стало відправною точкою відновлення дипломатичних відносин між Санкт-Петербургом і Софією. Вказана подія викликала справжній ажіотаж у російській пресі. Незадовго до неї консервативне видання «Новое время» писало, що майбутній крок Софії здатен зробити становище принца Фердинанда як «вкрадача престолу», в якому він перебував із 1887 року, менш тяжким та спрямує розвиток міжнародної ситуації на Балканах у законне русло, визначене трактатом 1878 року²², а також поверне Князівству прихильність великої держави²³ [Росії. — Авт.], котра єдина з усіх гарантів статус-кво у Південно-Східній Європі послідовно протидіяла визнанню Кобурга правителем держави²⁴. Після звершення факту хрещення видання

зазначало: «Справу відновлення у Болгарії нормального порядку, встановленого Берлінським конгресом, можна вважати завершеною»²⁵.

У позитивному ключі, хоча й з іншими акцентами, вказані події схарактеризувало й московське ліберальне видання «Русские ведомости». На думку журналістів, згода Фердинанда на відсторонення від влади Стефана Стамболова та навернення княжича Бориса у православ'я були його поступками не Росії, а своїм підданам. «Кобург з'явився у Болгарії як політичний авантюрист, а його перебування на престолі упродовж тривалого часу залишалося можливим завдяки насильницькому режиму», — констатувала газета. «Тепер, незважаючи на спротив Ватикану, Фердинанд буде відповідати народним вимогам»²⁶. Харківське ж ліберальне видання «Южный край» (головний редактор А. Іозефович) на своїх шпальтах опублікувало інтерв'ю з екзархом Йосифом I, який заявив, що після хрещення Бориса князь і Болгарія підуть шляхом, що його їм визначить російський імператор²⁷.

Отже, починаючи з 1894 року, під впливом нормалізації російсько-болгарських відносин жорстка й непримиренна інтерпретація обрання Фердинанда на болгарський престол змінилася на більш м'яку і поблажливу. До того ж після Революції 1905 р. у Росії відбулася відносна лібералізація, що суттєво розширило спектр громадської думки, а також сприяло критичному аналізу історії зовнішньої політики імперії на Балканах. Публіцисти та історики активніше переосмислювали події 1887 року в Болгарії, тепер уже з урахуванням колишніх прорахунків Санкт-Петербурга в регіоні. Імперський уряд почав розробляти план створення на Балканах союзу православних народів, спрямованого проти Австро-Угорщини. При цьому Болгарії, як найпотужнішій за своїм військовим потенціалом державі, відводилася головна роль у російській стратегії блокового будівництва. Саме тому російська громадськість вкрай кволо реагувала на факт чергового порушення Фердинандом у 1908 році берлінського статус-кво, коли 22 вересня Кобург проголосив себе царем, а Болгарію — незалежною від Османської імперії державою (згідно з положеннями Берлінського трактату (1878) Болгарія залишалася васалом Османської імперії). «Вестник Европы» виправдовував дії Софії інтригами австрійського міністра закордонних справ барона Алоїза фон Еренталя, який підштовхнув балканську країну до цього кроку заради офіційного оформлення анексії Боснії і Герцеговини²⁸. У схожій манері схарактеризували вказану подію й консервативні видання «Новое время»²⁹ й «Московские ведомости»³⁰.

Показовою у плані застосування російською громадськістю нових оціночних підходів щодо обрання Фердинанда на болгарський престол є також узагальнююча праця³¹ відомого військового письменника, фахівця

зі слов'янських питань Миколи Романовича Овсяного, який брав участь у війні 1877–1878 років проти Османської імперії, понад рік працював у болгарському місті Кюстендил на посаді окружного управителя, з 1879 року служив у Санкт-Петербурзі діловодом відділу у справах Балканського півострова при Головному штабі Російської імператорської армії, з 1886 до 1894 року мешкав у Чорногорії, де виконував обов'язки вихователя княжича Данила. Автор історичного нарису повторює популярну серед російських журналістів наприкінці XIX століття тезу про те, що Регентська рада, яка здійснювала виконавчу владу у Князівстві упродовж 1886–1887 років, у своєму виборі нового глави держави віддала перевагу кандидатурі Фердинанда під впливом Відня — конкурента Санкт-Петербурга у боротьбі за домінування в Південно-Східній Європі. Проте, на відміну від вельми категоричних журналістів, військовий історик намагається згладити цю прикру для російської громадськості подію наступними фактами: по-перше, звертає увагу на ту обставину, що князя було обрано в результаті народного волевиявлення — голосування депутатів парламенту; по-друге, наголошує на матеріальній забезпеченості й незалежності монарха; по-третє, робить акцент на кривдності Фердинанда і представника Орлеанської гілки династії Бурбонів — французького короля Луї-Філіпа, якому доводився онуком по матері. Інформація про такий зв'язок болгарського правителя з Францією — тодішньою однією із союзниць Санкт-Петербурга по «Сердечній угоді» — впливала на позитивне сприйняття російською громадськістю новообраного монарха.

Свій внесок у вивчення зазначеної теми зробив інший російський історик, громадсько-політичний діяч, професор Харківського університету (1910–1919 рр.) Олександр Львович Погодін. На сторінках написаної ним «Історії Болгарії»³² автор наголосив, що обрання 1887 року нового князя було справою важкою, адже європейські аристократи не наважувалися їхати в країну, яку поглинула анархія. Австрійський офіцер ризикнув прийняти розхитаний трон та згодом проявив честолюбство й силу характеру, перемігши в політичній боротьбі самого Стефана Стамболова. На думку дослідника, Кобург мав декілька переваг перед своїм попередником — князем Олександром Йозефом фон Баттенбергом — був освіченим і матеріально незалежним. Історик також зазначив: «За походженням Фердинанд — радше француз, аніж німець»³³, що знов-таки, безсумнівно, розширювало коло громадян Росії із прихильним ставленням до нього.

Позитивний образ обраного 1887 року болгарського монарха доповнює деякими рисами й відомий історик та публіцист, російський політичний діяч, лідер партії конституційних демократів, депутат Державної

думи Російської імперії III і IV скликань (1907–1917 рр.) Павло Миколайович Мілюков. На сторінках своєї, опублікованої 1910 року, книги³⁴ дослідник характеризує болгарського князя як вправного політика й дипломата, котрий мав хист до діяльності на цих теренах і володів добре розвинутою інтуїцією³⁵.

Розрахунок правлячих кіл Росії на Балканський союз як противагу розширенню впливу Австро-Угорщини у Південно-Східній Європі не виправдав себе. Переможна для Болгарії, Сербії, Греції і Чорногорії війна з Османською імперією у 1912–1913 роках завершилася конфліктом між учасниками альянсу. Навіть за посередництва Росії вони не зуміли домовитися про розподіл колишніх турецьких володінь. Нове воєнне протистояння — цього разу між Болгарією та її недавніми партнерами по коаліції Грецією, Сербією і Чорногорією — завершилося для першої національною катастрофою. Після цього Софія почала зближення з Німеччиною й Австро-Угорщиною. Проте, навіть очевидні зміни в зовнішньополітичному курсі балканської країни, а також набуття риторикою російської преси негативних по відношенню до Третього Болгарського царства рис³⁶, суттєво не змінили ставлення більшості російських публіцистів та істориків до Фердинанда. Наприклад, Дмитро Іванович Іловайський, продовжуючи відстоювати власну думку, й надалі давав негативну оцінку діяльності Кобурга, зазначаючи, що основною метою його приходу до влади в 1887 році було послаблення впливу Росії на Балканах³⁷.

З іншого боку, частина російської громадськості сподівалася на приєднання Болгарії до Антанти. Свідченням цього є праці³⁸ російського історика Володимира Івановича Пічети, який упродовж 1910–1911 і 1917–1921 років викладав у Московському університеті. Він називає Фердинанда розумним і хитрим політиком, однак при цьому вказує і на його нерозбірливість при виборі методів політичної боротьби³⁹. У схожій манері (навіть після приєднання 1915 року Болгарії до військово-політичного блоку Центральних держав) характеризують Фердинанда у своїй роботі⁴⁰ історик-філолог Микола Володимирович Ястребов і філолог-славіст Петро Олексійович Лавров. Вони називають болгарського монарха хитромудрою особою, яка після своєї коронації дуже швидко зуміла адаптуватися до реалій міжнародної і внутрішньополітичної ситуації⁴¹.

Отже, інтерес росіян до обрання у 1887 році Фердинанда на болгарський престол зумовлювався великим значенням цієї балканської країни у геополітичних планах імперії. Він зростав і згасав у залежності від інформаційного приводу. Піком активності в обговоренні цієї події у російській пресі, публіцистиці й науковій літературі була друга половина

1887 — перша половина 1888 року. Надалі до цієї тематики поверталися у зв'язку з відставкою уряду Стефана Стамболова (1894), хрещенням спадкоємця болгарського престолу Бориса за православним обрядом (1896), відновленням російсько-болгарських відносин (1896), проголошенням Болгарією незалежності (1908), початком формування Балканського союзу (1912), а також збройними конфліктами на Балканах у 1912–1913 і 1914–1918 роках.

Оцінки російської громадськості зазначеної події залежали від її сприйняття офіційним російським урядом. Самодержавний режим мав вирішальний вплив на думку інтелектуалів, а імперський нарратив навіть після Революції 1905–1907 рр. продовжував значною мірою визначати оціночні підходи як ліберальних, так і консервативних авторів. Зміна ставлення до Фердинанда з боку російської влади у зв'язку з хрещенням княжича Бориса у православ'ї та відновленням 1896 року дипломатичних відносин автоматично призвела до поступової зміни гніву на милість майже всієї преси й публіцистики. Значна частина публіцистів, істориків і журналістів Росії не приховувала своїх сподівань на те, що болгарський монарх стане провідником інтересів Санкт-Петербурга на Балканах.

Упродовж усього досліджуваного нами періоду можна простежити відмінності у сприйнятті факту обрання Кобурга на болгарський престол представниками ліберального (П. М. Мілюков, О. Л. Погодіна) і консервативного (Д. І. Іловайський, С. С. Татищева) напрямів. Перші, критикуючи Фердинанда, або, навпаки, підтримуючи його ініціативи, переважно підкріплювали власну позицію реакцією болгарського народу; другі ж, значно більшою мірою, пояснювали свої оцінки ставленням великих держав — гарантів Берлінського статус-кво.

¹ Миколенко Д. Освещение второй балканской войны в харьковской прессе. *Вестник Международного славянского университета*. Харьков, 2003, т. 6, № 1, с. 33–37; Миколенко Д. Провозглашение независимости Болгарии 22 сентября 1908 г. в оценках историографии Российской империи. *Bulgarian Historical Review*. 2020. 1–2 issue. P. 146–158; Гусев Н.С. Болгария, Сербия и русское общество во время Балканских войн 1912–1913 гг. Москва: Индик, 2020, 520 с.

² Б. а. Политическое обозрение. *Русский курьер*. 1887. № 168. С. 2, 17.VI; Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1888. № 2, 2. I. С. 3; Б. а. Болгария. *Русские ведомости*. 1888. № 5, 5. I. С. 3; Б. а. Иностранные известия. *Московские ведомости*. 1888. № 39, 8. II. С. 2.

³ Б. а. Болгария. *Санкт-петербургские ведомости*. 1887. № 180, 29.VI. С. 3; Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1887. № 181, 30.VI. С. 2.

⁴ Б. а. Политическое обозрение. *Русский курьер*. 1887. № 168, 17.VI. С. 2.

⁵ Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1887. № 5.VII. С. 2.

- ⁶ Б. а. Болгария. *Санкт-петербургские ведомости*. 1887. № 211, 30.VII. С. 2; Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1887. № 198, 17.VII. С. 4.
- ⁷ Б. а. Болгария. *Русские ведомости*. 1888. № 5, 5.I. С. 2.
- ⁸ Б. а. Болгария. *Русские ведомости*. 1888. № 2, 2.I. С. 2.
- ⁹ Б. а. Иностранные известия. *Московские ведомости*. 1888. № 39, 8.II. С. 3; Б. а. Болгария. *Русские ведомости*. 1888. № 192, 10.VII. С. 2.
- ¹⁰ Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1888. № 2, 2.I. С. 1; Б. а. Болгария. *Русские ведомости*. 1888. № 13, 13.I. С. 2.
- ¹¹ Б. а. За границей. *Правительственный вестник*. 1888. № 42, 11.II. С. 5.
- ¹² Б. а. За границей. *Правительственный вестник*. 1888. № 42, 11.II. С. 5.
- ¹³ Б. а. Балканские дела и правительственные сообщения 11 февраля. *Вестник Европы. Журнал истории, политики, литературы*. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1888. Т. 2, кн. 3. С. 411.
- ¹⁴ Б. а. Болгария. *Русские ведомости*. 1888. № 294, 20.X. С. 3.
- ¹⁵ Иловайский Д. Болгария и пангерманизм. Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857–1887 гг. Москва: Тип. М.Г. Волчанинова, 1888. С. 391.
- ¹⁶ Иловайский, Д. Заключительные речи. Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857–1887 гг. Москва: Тип. М.Г. Волчанинова, 1888. С. 406–408.
- ¹⁷ Иловайский, Д. Заключительные речи. Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857–1887 гг. Москва: Тип. М.Г. Волчанинова, 1888. С. 411.
- ¹⁸ Татищев С.С. Из прошлого русской дипломатии. Исторические исследования и полемические статьи. Санкт-Петербург: Тип. А.С. Суворина, 1890, 567 с.
- ¹⁹ Татищев С.С. Россия и Болгария. Историческая справка. Из прошлого русской дипломатии. Исторические исследования и полемические статьи. Санкт-Петербург: Тип. А.С. Суворина, 1890. С. 487.
- ²⁰ Б. а. Падение Стамбулова и успехи принца Фердинанда. *Вестник Европы. Журнал истории, политики, литературы*. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1894. Т. 3, кн. 6. С. 840.
- ²¹ Б. а. Падение Стамбулова и успехи принца Фердинанда. *Вестник Европы. Журнал истории, политики, литературы*. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1894. Т. 3, кн. 6. С. 840.
- ²² Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1896. № 22, 23.I. С. 3.
- ²³ Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1896. № 16, 17.I. С. 2.
- ²⁴ Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1896. № 24, 25.I. С. 3.
- ²⁵ Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1896. № 36, 6.II. С. 2.
- ²⁶ Б. а. Болгария. *Русские ведомости*. 1896. № 23, 23.I. С. 2.
- ²⁷ Б. а. За границей. *Южный край*. 1896. № 40, 9.II. С. 4.
- ²⁸ Б. а. Австрийские предприятия на Балканском полуострове. *Вестник Европы. Журнал истории, политики, литературы*. Санкт-Петербург: Тип. М.М. Стасюлевича, 1909. Т. 1, кн. 1. С. 388.
- ²⁹ Б. а. Иностранные известия. *Новый век*. 1908. № 297, 23.IX. С. 2.
- ³⁰ Б. а. *Московские ведомости*. 1908. № 298, 24.IX. С. 3.
- ³¹ Овсяный Н.Р. Болгария [Ист. очерк]. Санкт-Петербург, 1910. 67 с.
- ³² Погодин А.Л. История Болгарии. Санкт-Петербург: Брокгауз — Ефрон, 1910. 224 с.
- ³³ Погодин А.Л. История Болгарии. Санкт-Петербург: Брокгауз — Ефрон, 1910. С. 218–219.
- ³⁴ Миллюков П.Н. Балканский кризис и политика А.П. Извольского. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1910, 394 с.

³⁵ Милуков П.Н. Балканский кризис и политика А.П. Извольского. Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1910. 329 с.

³⁶ Миколенко Д. Освещение второй балканской войны в харьковской прессе. *Вестник Международного славянского университета*. Харьков, 2003, т. 6, № 1. С. 33–37.

³⁷ Иловайский Д.И. Прощай, Болгария. *Кремль Иловайского: журнал-газета политическая и литературная*. Москва, 1914, 30 декабря. С. 23.

³⁸ Пичета В.И. Исторический очерк славянства. Москва: Вестник мануфактурной промышленности, 1914, 167 с; Пичета, В. И. Драма болгарского народа. Борьба за национальное объединение Болгарии. Москва: Общее дело, 1915. 28 с.

³⁹ Пичета В. И. Драма болгарского народа. Борьба за национальное объединение Болгарии. Москва: Общее дело, 1915, 20 с.

⁴⁰ Ястребов, Н. В., Лавров, П. А. История болгарского народа. Петроград: И. Юделевич 1916. 544 с.

⁴¹ Ястребов Н. В., Лавров П. А. История болгарского народа. Петроград: И. Юделевич, 1916. С. 415–416.

REFERENCES

1. Gusev, N.S. (2020). *Bolgariya, Serbiya i russkoe obshchestvo vo vremena Balkanskih vojn 1912–1913 gg.* Moscow: Indrik [in Russian].

2. Povajskij, D. (1888). *Melkie sochineniya, stat'i i pis'ma. 1857–1887 gg.* Moscow [in Russian].

3. Povajskij, D. (1914, December 30). Proshchaj, Bolgariya. *Kremľ' Ilovajskogo: zhurnal-gazeta politicheskaya i literaturnaya* [in Russian].

4. Lapteva, L.P. (1988). *Slavyanovedenie v dorevolucionnoj Rossii. Izuchenie yuzhnyh i zapadnyh slavyan.* Moscow: Nauka [in Russian].

5. Milyukov, P.N. (1910). Balkanskij krizis i politika A. P. Izvol'skogo. Saint Petersburg [in Russian].

6. Mykolenko, D. (2003). Osveshchenie vtoroj balkanskoj vojny v har'kovskoj presse. *Vestnik Mezhdunarodnogo slavyanskogo universiteta*, 1, 33–37 [in Russian].

7. Mykolenko, D. (2020). Provozglashenie nezavisimosti Bolgarii 22 sentyabrya 1908 g. v ocenakh istoriografii Rossijskoj imperii. *Bulgarian Historical Review*, 1–2, 146–158 [in Russian].

8. Ovsyanyj, N. R. (1910). *Bolgariya*. Saint Petersburg [in Russian].

9. Picheta, V.I. (1915). Drama bolgarskogo naroda. Bor'ba za nacional'noe ob"edinenie Bolgarii. Moscow: Obshchee delo [in Russian].

10. Picheta, V.I. (1914). *Istoricheskij ocherk slavyanstva*. Moscow [in Russian].

11. Pogodin, A.L. (1910). *Istoriya Bolgarii*. Saint Petersburg [in Russian].

12. Tatishchev, S.S. (1890). *Iz proshlogo russkoj diplomatii. Istoricheskie issledovaniya i polemicheskie stat'i*. Sankt-Peterburg [in Russian].

Yastrebov, N.V., Lavrov, P.A. (1916). *Istoriya bolgarskogo naroda*. Petrograd [in Russian].